

JĘDRZEJ TOMASZ KAŁUŻNY
(UNIwersytet Łódzki)*

 <https://orcid.org/0000-0003-1337-0329>

U boku króla. Chorągiew nadworna królów Polski u schyłku XV wieku

Streszczenie. Chorągiew nadworna złożona była z dworzan, zwanych dworzanami konnymi (*curienses*). Będąc jednostką elitarną, stanowiła prywatny oddział władcy. Zgodnie z rejestrem spisanim w ostatnich latach XV w., po wyprawie mołdawskiej, w szeregach chorągwi odnotowano 60 dworzan konnych, stojących na czele swoich pocztów, z których większość liczyła od czterech do sześciu jeźdźców. Łącznie w rejestrze odnotowano 288 jeźdźców. W pocztach jeźdźcy w uzbrojeniu strzelczym stanowili ponad połowę, kopijnicy zaś około 13% wszystkich odnotowanych jeźdźców. W rejestrze występują konie kopijnicze i strzelcze, należy wspomnieć również o koniach rackich i tatarskich. Dworzanie wchodzący w skład chorągwi nadwornej byli szlachtą, dla wielu z nich kariera u boku króla stała się przepustką do dalszych awansów oraz udziału w życiu politycznym i kulturalnym. W omawianym rejestrze odnotowani zostali również dworzanie – pokojowcy (*cubicularii*), którzy służyli na dworze konno, niekiedy ze swymi pocztami. Pokojowcy, obok dworzan konnych, wchodzili najpewniej w skład orszaku królewskiego oraz chorągwi nadwornej.

Słowa kluczowe: wojskowość, chorągiew nadworna, dwór, jazda, XV wiek, Jan Olbracht.

W dotychczasowej historiografii brakuje monograficznego opracowania tematu chorągwi nadwornej. W pracach poświęconych epoce średniowiecza pojawiają się jedynie wzmianki o udziale dworzan w niektórych kampaniach. Stosunkowo dużo uwagi poświęcono dworzanom w pracach dotyczących wojen z Zakonem (1409–1411 i 1454–1466)¹. Warto zwrócić uwagę również na pozycje omawiające strukturę XVI-wiecznych dworów:

* Wydział Filozoficzno-Historyczny, Studium Doktoranckie Nauk Humanistycznych, e-mail: jedrzej.kaluzny@interia.pl.

¹ A. Nadolski, *Grunwald 1410*, Warszawa 1996; S. Józwiak, K. Kwiatkowski, A. Szweda, S. Szybkowski, *Wojna Polski i Litwy z Zakonem Krzyżackim w latach 1409–1411*, Malbork 2010; M. Biskup, *Trzynastoletnia wojna z Zakonem Krzyżackim 1454–1466*, Oświęcim 2014.

Aleksandra Jagiellończyka², Zygmunta Augusta³ oraz jego małżonek⁴. W monografiach tych znajdujemy informacje na temat składu osobowego chorągwi nadwornej, czasu pełnienia służby przez dworzan, zasad wynagradzania itd. W opracowaniach tych pominięto natomiast kwestię uczestnictwa omawianych oddziałów w walkach.

Źródłem, na bazie którego oparte zostały prezentowane tu badania nad organizacją i składem osobowym chorągwi nadwornej u schyłku XV w., jest czwarty tom rejestrów popisowych, w całości dotyczący 1500 r., zawarty w Zespole Archiwum Skarbu Koronnego, w 85 oddziale Rejestrów Popisowych Wojska Koronnego, zlokalizowanym w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie. Tom ten w pierwszej części obejmuje rejestry popisowe rot nadwornych, które przygotowane zostały w Krakowie. Księga w formacie dutki charakteryzuje się starannie prowadzonymi zapisami. Skład każdego z pocztów zapisywany jest na osobnej karcie. Zapisy te w tytułach opatrzone są wyraźnym i wyróżnionym nazwiskiem dowódcy. Rejestr sporządzony został 2 stycznia 1500 r., po dokonaniem rozliczeniu za odbytą już służbę oraz w związku z rozpoczęciem nowej⁵.

W źródłach z omawianego okresu zbrojni towarzysze króla, zrzeszeni w chorągwi nadwornej – dworzanie konni, określani byli terminem *curienses*. Termin ten dotyczył głównie dworzan pełniących zbrojną służbę. Znane są jednak przypadki opisywania terminem *curienses* osób, które nie utrzymywały pocztów i nie służyły osobiście w królewskim orszaku i chorągwi nadwornej⁶. Określenie to z biegiem czasu stało się terminem coraz bardziej pojemnym. Przyjmuje się bowiem, że za panowania kolejnych po Janie Olbrachcie królów dla aż 1/3 osób nie ma żadnych potwierdzeń na piastowanie godności dworzanina⁷. Być może również tytuł ten miał znaczenie honorowe, podkreślające zasługi lub powiązanie z osobą władcy.

Warto przywołać drugi termin – *aulices*, określający niekiedy dworzan konnych. Pojęcie to do końca XV w. używane było, jak się wydaje, jedynie sporadycznie, dopiero w XVI stuleciu stając się powszechnym określeniem dworzan konnych⁸.

² J. Skibniewska, *Dwór królewski Aleksandra Jagiellończyka w latach 1501–1506*, Lublin 2015.

³ W. Ferenc, *Dwór Zygmunta Augusta. Organizacja i ludzie*, Oświęcim 2014.

⁴ A. Marchwińska, *Królewskie dwory żon Zygmunta Augusta. Organizacja i składy osobowe*, Toruń 2008.

⁵ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie [dalej: AGAD], Archiwum Skarbu Koronnego, Oddział 85, t. IV [dalej: ASK 85, t. IV], s. 2–69; J. Senkowski, *Materiały archiwalne do historii organizacji polskiej siły zbrojnej w drugiej połowie XV wieku przechowywane w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 1954, t. I, s. 505.

⁶ J. Skibniewska, *op. cit.*, s. 69.

⁷ M. Ferenc, *op. cit.*, s. 52; J. Skibniewska, *op. cit.*, s. 69.

⁸ *Ibidem*, s. 68.

Wspomnieć należy również o zapisach źródłowych, w których obok dworzan konnych odnotowywani są zbrojni pokojowcy, określani terminem *cubicularius*. Niejednokrotnie również, podobnie do dworzan konnych, pełnili oni funkcje posłów czy posłańców królewskich. Co więcej, część dworzan konnych określana jest zamiennie terminami *curiensis* i *cubicularius*⁹. Grupa pokojowców królewskich zostanie omówiona oddzielnie, na końcu artykułu.

Omawiany rejestr zawiera informacje dotyczące: ludzi, uzbrojenia oraz koni, co pozwala ukazać skład osoby chorągwi u boku króla, a także jej strukturę i wyposażenie.

Tabela 1

Wykaz dworzan i ich koni

Lp.	Dworzanin	Konie	Kopijnicze	Strzelcze
1	Andrzej Kościelecki	10; 6 ^a	4; –	6; 6
2	Stanisław Kościelecki	–	–	–
3	Markwart	6	2	4
4	Schewtimberk	6	2	4
5	Proczek	6	2	4
6	Bohuslaw Planski	6	2	4
7	Grownikar	2	–	2
8	Wronikowski	2 ^b ; 3 ^{ab} ; 1 ^a	–; –; –	2; 1; 1
9	[Jan] Łącki zw. Turek	6	2	4
10	Balcer Rac	6; 1 ^a	2; –	4; 1
11	Irzyk Strzała	6	2	4
12	Lenart Rac syn Mikulasza	4		
13	Stanisław Lanckoroński	–	–	–
14	Tęczyński	6	2	4
15	Jan Hynek	6	2	4
16	Stanisław Hynek	3; 1 ^a	–	–
17	Szczaszewski	6; 1 ^{ab} ; 3 ^{ab}	2; –; –	4; –; 3

⁹ *Ibidem*, s. 70.

Tabela 1 cd.

Lp.	Dworzanin	Konie	Kopijnicze	Strzelcze
18	Frejmut	–	–	–
19	Kołowrót	6	2	4
20	Halesz	6	2	4
21	Jakub Węgorzewski	6	2	4
22	Brodecki	6	2	4
23	Bernard Goławiński	6 ^b	2	4
24	Mrakiesz	–	–	–
25	Paweł Jasiński	–	–	–
26	Wojciech Sempoliński	3 ^b ; 1 ^a	–	3; 1
27	Jan Podolski	6	2	4
28	Piotr Wrabski	–	–	–
29	Gierstor senior	6 ^b ; 1 ^a ; 2 ^a	2; –; –	4; 1; 2
30	Mikulasz Suchy	6; 2 ^a	2; –	4; 2
31	Loski	–	–	–
32	Gierstor junior	5 ^b ; 2 ^a	1; –	4; 2
33	Kasper Czamer	3; 3 ^{ab}	1; 1	2; 2
34	Krzysztof Teszlik	4	–	–
35	Jerzy Mysznar	6	2	4
36	Kropacz	4 ^b	–	4
37	Olfer	3	–	–
38	Andrei	3	–	–
39	Mikołaj Piotrowski	4	2	2
40	Jan Leszczyński	4	1	3
41	Jan Leszczyński	4; 2 ^a	2; –	2; 2
42	Waiszko	4	–	–
43	Hywonia	3	–	–
44	Zachar	3	–	–
45	Kołowrót	6	2	4

Lp.	Dworzanin	Konie	Kopijnicze	Strzelcze
46	Mikołaj Piotrowski	6	2	4
47	Hieronim Piotrowski	6	2	4 ^b
48	Kot	6	2	4
49	Wrona	4	–	–
50	Mikołaj Płaza	8	2	6
51	Jan Mały	5	1	4
52	Buczyński	6	2	4
53	Beran Gołuchowski	6	2	4
54	Krzysztof Prusak	6	2	4
55	Słupecki	6	2	4
56	Sylwester	4	1	3
57	Irzik Hubati	5	2	3
58	Andrzej Grodzieński	8	2	6
59	Andrzej Dunin Morawieński	6	2	4
60	Dunin Morawieński	6	2	4
61	Srocki	6	2	4
62	Michał Żelisławski	6	2	4
63	Stanisław Opoczeński	10	2	8

^a – liczba koni dopisana do dworzanina w późniejszym czasie inną ręką

^b – w tym jeden koń skreślony

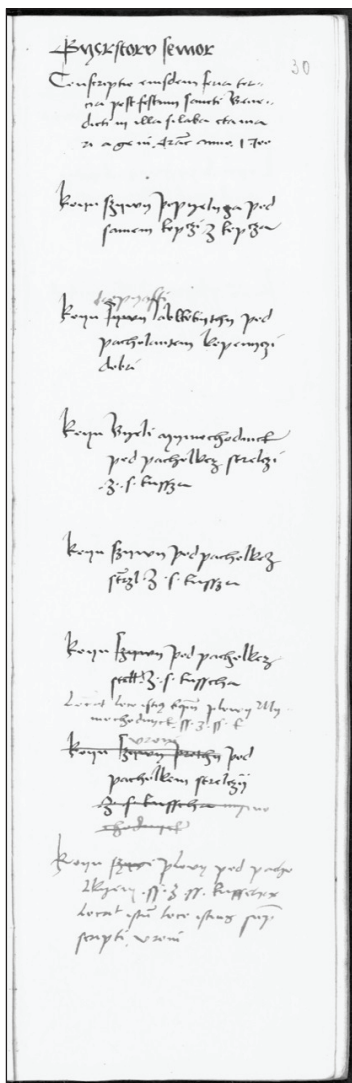
Źródło: opracowanie własne na podstawie AGAD, ASK 85, t. IV.

W rękopisie znajdują się wzmianki o 60 dworzanach¹⁰ wystawiających poczty wchodzące w skład chorągwi nadwornej (tabela 1). Pod wypisanymi na kartach nazwiskami siedmiu dworzan¹¹ pozostawiono puste miejsce – nie zanotowano informacji o wystawionym poczcie¹². Typowy wpis

¹⁰ Dworzanie: Jan Leszczyński, Mikołaj Piotrowski oraz Kołowrót odnotowani zostali dwukrotnie na osobnych kartach.

¹¹ Dworzanie: Stanisław Kościelecki, Stanisław Lanckoroński, Frejmut, Mrakiesz, Paweł Jasiński, Piotr Wrabski, Loski.

¹² AGAD, ASK 85, t. IV, k. 2–69.

1. Jan Leszczyński, opis pocztu
(Źródło: AGAD, ASK 85,
t. IV, k. 43v)

dotyczący pocztu składa się z nazwiska dworzanina oraz wyszczególnionych poniżej koni z opisem ich charakterystycznych cech. Ponadto podawano rodzaj uzbrojenia jeźdźca (il. 1). W przypadku 11 dworzan¹³ występują dodatkowe dopiski, w których odnotowano kolejne konie i jeźdźców. Uzupełnienia te różnią się od pozostałej części rachunków charakterem pisma oraz kolorem tuszu. Można więc przypuszczać, że zapisane zostały najpewniej inną ręką w późniejszym czasie. Nie wiadomo, czy te dopisane konie powiększały oddział, czy raczej odnotowywano wymianę koni w poczcie, gdy rozliczone wcześniej zwierzęta padły lub musiały być z niego usunięte z innych powodów. W przypadku dłuższej służby dworzanina skutkowało to zmianą liczebności i składu jego pocztu, co sprawia, że precyzyjne określenie liczebności chorągwi nadwornej w omawianym okresie jest praktycznie niemożliwe.

Posiłkując się opisami pocztów, zapisem nazwisk oraz korzystając z literatury przedmiotu, można podjąć się próby ustalenia pochodzenia etnicznego dworzan konnych, służących w chorągwi nadwornej u schyłku XV w. Ponad połowę opisywanej grupy stanowią dowódcy pocztów polskiego pochodzenia. Należy podkreślić, że w przypadku polskich dworzan mamy do czynienia ze szlachtą. Wśród *curienses* odnotowanych w omawianych rejestrach znajdują się osoby związane z dworem przez lata, robiące u boku króla swego rodzaju karierę. Do tej grupy zaliczyć można Wojciecha Sempolińskiego¹⁴, dworzanina królewskiego, który swoją karierę w szeregach chorągwi nadwornej rozpoczął po powrocie z wyprawy mołdawskiej

w 1497 r., w której – jak odnotowano – wziął udział z własnym wozem taborowym. W późniejszym czasie służył z poczem 6-konnym na dworze wielkksiążęcym

¹³ Dworzanie: Andrzej Kościelecki, Wronikowski, Balcer Rac, Stanisław Hinek, Szczaszewski, Wojciech Sempoliński, Gierstor Senior, Mikulasz Suchy, Gierstor Junior, Kasper Czamer, Jan Leszczyński.

¹⁴ AGAD, ASK 85, t. IV, k. 27.

Aleksandra Jagiellończyka, a w szeregach chorągwi nadwornej w omawianym rejestrze odnotowany został również z poczem takiej wielkości. Swój poczet wystawiał też za panowania króla Zygmunta I. Ukoronowaniem służby na dworze było powierzenie mu 8 kwietnia 1507 r. dowództwa nad chorągwią nadworną. Zmarł przed marcem 1526 r.¹⁵

Warto wspomnieć również Andrzeja Kościeleckiego, który odnotowywany w składzie dworzan królewskich był już od 1485 r. W czasie swej długiej służby pełnił funkcje posła, dworzanina konnego, ale – co ważniejsze – sprawował najpewniej urząd podskarbiego nadwornego. Za panowania Jana Olbrachta prowadził księgi wydatków żołnierskich i rejestr zaciężnych oraz dworzan. Został wymieniony w omawianym rejestrze w składzie dworzan królewskich dwukrotnie, na czele 10- i 6-konnego pocztu. Poczet 10-konny jest największym z odnotowanych pocztów w tym rejestrze popisowym. Od 1501 r. Andrzej Kościelecki pełnił funkcję marszałka dworu kardynała Fryderyka Jagiellończyka oraz przedstawiciela dyplomacji polskiej na Węgrzech. Po elekcji króla Zygmunta I znaczenie Kościeleckiego stopniowo rosło. Zmarł w Krakowie 6 września 1515 r. Król uczcił go uroczystym pogrzebem. Pochowany został na Wawelu¹⁶.

Kolejnym z członków chorągwi nadwornej był Stanisław Lanckoroński, który w skład dworzan królewskich wszedł w 1498 r. W kolejnych latach służył jako rotmistrz w obronie potocznej na Podolu. Co ciekawe, w omawianym rejestrze nie odnotowano wzmianek o wystawionym przez niego poczie. W okresie panowania króla Aleksandra Jagiellończyka jego udział w życiu politycznym wzrastał, do czego zapewne przyczyniła się kariera na dworze. Zmarł w 1535 r.¹⁷

Należy również wspomnieć o dworzanach konnych: czeskiego, niemieckiego czy też wschodniego pochodzenia¹⁸. W przypadku obcobrzmiących nazwisk dworzan konnych można przyjąć, że zapewne była to również szlachta, powiązana lub skoligacona z dworem królewskim.

W średniowiecznej armii Królestwa Polskiego występowało kilka podstawowych typów chorągwi¹⁹. Trzon królewskich sił zbrojnych stanowiły chorągwie

¹⁵ M. Plewczyński, *Sempoliński (Sampoliński) Wojciech h. Nałęcz*, [w:] *Polski słownik biograficzny* [dalej: *PSB*], t. XXXVI, Warszawa–Kraków 1995–1996, s. 249–250.

¹⁶ A. Świężawski, *Kościelecki Andrzej z Kościelca h. Ogończyk*, [w:] *PSB*, t. XIV, Wrocław–Warszawa–Kraków 1968–1969, s. 398–400.

¹⁷ H. Kowalska, *Lanckoroński Stanisław z Brzezia h. Zadora*, [w:] *PSB*, t. XVI, Wrocław 1971, s. 451–452.

¹⁸ Dworzanie konni obcego pochodzenia stanowili nieco ponad 1/3 omawianej grupy: Marquart, Schewtimberk, Proczek, Bohusław Planski, Grownikar, Balcer Rac, Irzyk Strzała, Lenart Rac – syn Mikulusza, Frejmut, Kołowrót, Halesz, Mrakiesz, Mikulasz Suchy, Kasper Czamer, Krzysztof Teszlik, Jerzy Mysznar, Kropacz, Olfier, Andrei, Waiszko, Hywonja, Zachar, Irzyk Hubati. AGAD, ASK 85, t. IV, k. 2–69; J. Skibińska, *op. cit.*, s. 70.

¹⁹ Ważnym wsparciem dla regularnie mobilizowanej na zasadach pospolitego ruszenia armii były wojska zaciężne. Pełniły one służbę za z góry określony żołd oraz ewentualne korzyści materialne w postaci łupów. Od XV stulecia monarchia Jagiellonów korzystała z płatnego wojska przy

ziemskie złożone z rycerstwa, na którym ciążył obowiązek udziału w pospolitym ruszeniu²⁰. Skład armii uzupełniały chorągwie rodowe, organizowane przez możnowładców i dostojników kościelnych²¹. Jeszcze inny charakter miała tzw. chorągiew nadworna, będąca osobistym oddziałem władcy, swego rodzaju jego przyboczną gwardią. W odróżnieniu od chorągwi ziemskich miała charakter eksterytorialny²².

Kolejną cechą wyróżniającą chorągiew nadworną na tle innych chorągwi było to, że w przeciwieństwie do rycerstwa, dla którego udział w pospolitym ruszeniu był obligatoryjny, w oddziale nadwornym służyli ochotnicy. Członków chorągwi nadwornej odróżniało od zaciężnych to, że nie zawierali oni umów na służbę za z góry określony żołd. Te czynniki nakazują potraktować chorągiew nadworną jako odrębną pod względem organizacyjnym część wojsk królewskich.

Pewnym utrudnieniem w badaniu chorągwi nadwornej jako części dworu królewskiego jest brak ustalonej hierarchii dworskiej w okresie panowania Jagiellonów²³. Podsumowaniem omawianej sytuacji w drugiej połowie XV w. mogą być opinie Jana Ostroroga, który w swoim dziele *Memoriał w sprawie uporządkowania Rzeczypospolitej* narzekał, że dworzanie: „dotąd [...] chodzą, stoją i siedzą bez żadnego ładu”²⁴.

W innym utworze, którego autorem był prawdopodobnie włoski humanista, poeta i prozaik piszący w języku łacińskim, Filippo Buonaccorsi de Tebadis Experiens, zwanym Filipem Kallimachem, doradca zwraca się do króla Jana Olbrachta, przekazując mu następujące rady: „Dwór jednaki zawsze chowaj; poczty spełna i zbroje niech mają; tym zawsze płacić, bo to straż twoja. Komorników, pacholąt tylko według potrzeby chowaj, bo to próżna utrata”²⁵.

Chorągiew nadworna formowana była z dworzan królewskich zwanych w literaturze „dworzanami konnymi”²⁶. Z racji tego, że było to zwykle jedyne wojsko, jakie król miał do dyspozycji na stałe, było ono używane do odpięcia niespo-

---

okazji każdego większego konfliktu. *Vide*: T. Grabarczyk, *Jazda zaciężna Królestwa Polskiego w XV w.*, Łódź 2015, s. 14–15.

²⁰ A. Nadolski, *Łądowa technika wojskowa od roku 1334 do końca XV wieku. Ogólna charakterystyka*, [w:] *Polska technika wojskowa do 1500 roku*, red. A. Nadolski, Warszawa 1994, s. 192–193.

²¹ *Ibidem*, s. 193.

²² Należy wspomnieć również o chorągwi gończej. Zdaniem A. Nadolskiego w okresie kampanii grunwaldzkiej oba te oddziały: chorągiew nadworna i gończa, stanowiły rodzaj „własnych” chorągwi władcy, mając eksterytorialny charakter. W późniejszym okresie brakuje wzmianek o chorągwi gończej. *Cf.* idem, *Grunwald. Problemy wybrane*, Wodzisław Śląski 2010, s. 72; idem, *Grunwald 1410...*, s. 59.

²³ J. Skibniewska, *op. cit.*, s. 37.

²⁴ J. Ostroróg, *Memoriał w sprawie uporządkowania Rzeczypospolitej*, przekł. A. Obrębski, Łódź 1994, s. 45; J. Skibniewska, *op. cit.*, s. 37.

²⁵ R. Wšetečka, *Rady Kallimacha*, [w:] *Pamiętnik słuchaczy Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 1887, s. 125.

²⁶ J. Skibniewska, *op. cit.*, s. 69–70.

dziewanych najazdów na ziemię Królestwa bądź wspierania głównych sił, gdy te znalazły się w trudnym położeniu. Oprócz osobistego udziału zbrojnego ze swoim poczem na polu bitwy pełnili również funkcję straży osobistej władcy oraz wchodzili w skład orszaku królewskiego²⁷. Ponadto obecność u boku króla przedstawicieli rodzin szlacheckich mogła być szansą na zaznajomienie się z działalnością króla oraz nabycie dworskiej ogłady, stając się z czasem sposobem na życie i perspektywą udziału w życiu politycznym, w wielu przypadkach otwierając drogą do dalszej kariery²⁸.

Chorągiew nadworna dzieliła się na poczty o różnej liczebności. Ich wielkość była wyznacznikiem pozycji dworzanina w hierarchii dworu. W literaturze przyjmuje się, że w pierwszej połowie XV w. w skład poczty wchodził zbrojny kopijnik i kilku strzelców²⁹. Znanе są również przypadki kopijnika występującego bez swojego pocztu, a także pocztów złożonych z samych strzelców lub kopijników³⁰. Liczba zbrojnych służących w poczcie zależała od możliwości finansowych wystawiającego. Podobnie było z samą jakością uzbrojenia, ekwipunku oraz koni³¹. W starszej literaturze przedmiotu przyjęło się stwierdzenie mówiące o tym, że choć liczba wystawianych jeźdźców była różna, to w XV w. stosunek kopijników do strzelców w poczcie wynosił 1:3³². Jak wynika z analizy rejestrów, w pocztach ten stosunek wyglądał zupełnie inaczej. Przykładowo w zestawieniach jeźdźców z lat 1471–1498 kopijnicy stanowili od 11,8% do maksymalnie 22,4% całego wystawianego oddziału. Stosunek kopijników do innych jeźdźców wynosił zatem średnio 1:6,5. Należy jednak mieć świadomość, że w poszczególnych pocztach oraz w kolejnych latach proporcje te były zmienne i przedstawiały się bardzo różnie³³.

W omawianym materiale źródłowym poczty charakteryzują się małą liczebnością składu jeźdźców (tabela 2)³⁴.

Tabela 2

Liczebność pocztów dworzan konnych w chorągwi nadwornej

Liczba koni w poczcie	2	3	4	5	6	8	10
-----------------------	---	---	---	---	---	---	----

²⁷ *Ibidem*, s. 70.

²⁸ *Ibidem*, s. 229.

²⁹ A. Nadolski, *Lądowa technika...*, s. 192–193.

³⁰ *Idem*, *Grunwald 1410...*, s. 59.

³¹ *Idem*, *Lądowa technika...*, s. 192.

³² *Idem*, *Grunwald 1410...*, s. 60–61; *idem*, *Lądowa technika...*, s. 193.

³³ T. Grabarczyk, *op. cit.*, s. 55–56.

³⁴ AGAD, ASK 85, t. IV, s. 2–69.

Liczba pocztów z określoną liczbą koni	1	7	9	3	30	2	2
--	---	---	---	---	----	---	---

Źródło: opracowanie własne na podstawie AGAD, ASK, Oddział 85, t. IV.

Poczet zatem składał się z dworzanina, pełniącego najczęściej jednocześnie funkcję kopijnika, oraz jego pocztowych, z reguły słabiej uzbrojonych. Jeźdźcy ci odgrywali w większości dwie podstawowe role: walczących w zwarciu kopijników oraz strzelców wykorzystywanych zarówno w walce dystansowej, jak i bezpośredniej³⁵.

Kopijnicy byli przeważnie ciężiej uzbrojeni od strzelców, jednak tylko część z nich wyposażona była w pełną zbroję. W wielu wypadkach zapewne lepiej uzbrojeni strzelcy nie różnili się pod względem uzbrojenia ochronnego od słabiej wyposażonych kopijników. To broń, którą posiadali zbrojni, kopia lub kusza, definiowała kategorię i przeznaczenie jeźdźca³⁶.

Tabela 3

Uzbrojenie jeźdźców w pocztach dworzan konnych

Jeźdźców ogółem	324
Jeźdźcy w zbroi kopijniczej na kopijnicznym koniu	42
Jeźdźcy na kopijnicznym koniu bez wzmianki o uzbrojeniu	42
Jeźdźcy w zbroi strzelczej na strzelczym koniu z kuszą	188
Jeźdźcy w zbroi strzelczej na kopijnicznym koniu z kuszą	1
Jeźdźcy w zbroi strzelczej na strzelczym koniu z bronią czarnoprochową	1
Jeźdźcy na strzelczym koniu bez wzmianki o uzbrojeniu	10
Jeźdźcy w zbroi strzelczej na strzelczym koniu z bronią drzewcową	4
Jeźdźcy uzbrojeni po racku	22
Jeźdźcy uzbrojeni po tatarsku	10

³⁵ A. Nadołski, *Lądowa technika...*, s. 194.

³⁶ J. Szymczak, *Wielkość zasobów uzbrojenia*, [w:] *Uzbrojenie w Polsce średniowiecznej 1450–1500*, red. A. Nowakowski, Toruń 1998, s. 290–291; A. Nadołski, *Lądowa technika...*, s. 194.

Źródło: opracowanie własne na podstawie AGAD, ASK, Oddział 85, t. IV.

Jak wynika z danych zawartych w tabeli 3, w omawianej grupie zdecydowanie najliczniej występowały jeźdźcy na koniach strzelczych, którzy wyposażeni byli w kusze. Stanowili oni ponad połowę wszystkich wymienionych w omawianym materiale źródłowym konnych. Kolejną dużą grupą, stanowiącą około 13% całości jeźdźców, byli kopijnicy w zbroi kopijniczej dosiadający kopijniczych koni. W większości przypadków kopijnicy byli jednocześnie dowódcami pocztów. Wspomnieć należy również o grupie tak samo licznej, mianowicie o jeźdźcach na kopijniczych koniach, bez odnotowania zapisów o uzbrojeniu zaczepnym lub posiadanych zbrojach. Prawdopodobnie pachołkowie ci prowadzili dodatkowe, zapasowe konie dla kopijników, nie uczestnicząc bezpośrednio w walce w składzie swojego pocztu. Co ważne więc, rzeczywista siła bojowa pocztu w wielu przypadkach znacząco różniła się od liczebności pocztu opisywanego w rachunkach i rozliczeniach³⁷. Jest to również zgodne z twierdzeniem, że kopijnik często posiadał drugiego konia – pochodowego, na którym poruszał się w trakcie przemarszów, konia kopijniczego dosiadając jedynie podczas walki³⁸.

Warto jeszcze zwrócić uwagę na pojawiających się w małej liczbie husarzach³⁹ oraz jeźdźców uzbrojonych na sposób tatarski, wyposażonych w ryszczunek wschodni oraz prawdopodobnie łuki⁴⁰.

Można przyjąć, że występujące w rejestrach określenie „koń kopijniczy” należy odnieść do wierzchowca silniejszego i bardziej postawnego od „konia strzelczego”, a co za tym idzie – zdecydowanie droższego⁴¹. W omawianym rejestrze wymienionych zostało 327 koni, z czego 85 koni określono jako kopijnicze, 207 zaś jako strzelcze. W przypadku 35 koni nie odnotowano dodatkowej informacji, warto jednak zaznaczyć, że w większości były to konie wchodzące w skład pocztów rackich i tatarskich⁴². Precyzyjne zliczenie całkowitej liczby koni w pocztach na podstawie omawianego materiału źródłowego jest trudnym zadaniem, ponieważ w siedmiu pocztach konie były skreślane. W pięciu przypadkach pisarz odnotowywał, że koń został wykreślony lub usunięty z pocztu z powodu śmierci, w pozostałych powód skreślenia nie został podany. Jeśli chodzi o najczęściej wymieniane cechy charakterystyczne wierzchowców, to wspomnieć należy o określeniu, że koń jest wałachem. Cechę tę odnotowano 33 razy. Aż 27 razy natomiast

³⁷ AGAD, ASK 85, t. IV, k. 2–69; T. Grabarczyk, *op. cit.*, s. 42.

³⁸ A. Nadolski, *Lądowa technika...*, s. 273.

³⁹ AGAD, ASK 85, t. IV, k. 13; J. Senkowski, *Materiały archiwalne...*, s. 505.

⁴⁰ AGAD, ASK 85, t. IV, k. 2v, 35, 38, 39; T. Grabarczyk, „Po racku, po husarsku, z przyprawą tatarską” – początki przemian wojskowości polskiej u schyłku XV w., [w:] *In tempore belli et pacis. Ludzie – miejsca – przedmioty*, red. T. Grabarczyk, A. Kowalska-Pietrzak, T. Nowak, Warszawa 2011, s. 125–126.

⁴¹ A. Nadolski, *Grunwald 1410...*, s. 64; i d e m, *Lądowa technika...*, s. 272.

⁴² AGAD, ASK 85, t. IV, k. 2–69.

odnotowano konie „dobre”, cztery razy „równe”, dwa razy „małe”. Informacje o tym, że koń jest „inchołdźcem”, zapisano przy ośmiu zwierzętach⁴³.

Jak zostało wspomniane, drugą z kategorii dworzan wymienionych w omawianym rejestrze jest grupa, w skład której wchodziłi dworzanie (*cubicularii*), piastujący część obowiązków tożsamyh z obowiązkami pokojowców, a w wielu przypadkach jednocześnie służyli na dworze konno, bardzo często ze swymi pocztami. Jak się wydaje, pokojowcy ci wchodzili w skład orszaku królewskiego oraz chorągwi nadwornej. Ponadto jednym z ich zadań było przewożenie korespondencji królewskiej. Przyjmuje się, że dopiero za rządów króla Zygmunta Augusta dokonano wyraźnego podziału na kurierów i pokojowców⁴⁴.

W omawianym materiale źródłowym odnotowano spis pokojowców, poprzedzony stosownym nagłówkiem, skonstruowany w sposób identyczny z wcześniejszym rejestrem dworzan konnych. Wyszczególnionych zostało 15 pokojowców, z czego jedynie przy pięciu z nich odnotowano zbrojny poczet⁴⁵ (tabela 4).

Tabela 4

Wykaz pokojowców i ich koni

Lp.	Imię i Nazwisko	Konie	Kopijnicze	Strzelcze
1	Piotr Szydłowiecki	–	–	–
2	Mikołaj Szydłowiecki	–	–	–
3	Wojszyk	–	–	–
4	Boturzyński	5	2	3
5	Pyczek	–	–	–
6	Sandzicz	3	1	2
7	Tangoborski	–	–	–
8	Gniewosz	–	–	–
9	Grot Gut	–	–	–
10	Jan Gut	4	1	3
11	Adam Drzewicki	3	–	3
12	Mikołaj Szczycowski	6	2	4

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ J. Skibniewska, *op. cit.*, s. 76.

⁴⁵ AGAD, ASK 85, t. IV, k. 90–104.

Lp.	Imię i Nazwisko	Konie	Kopijnicze	Strzelcze
13	Lubandz	–	–	–
14	Rusocki	–	–	–
15	Mikołaj Siedlecki	–	–	–

Źródło: opracowanie własne na podstawie AGAD, ASK 85, t. IV.

Chorągiew nadworna, składająca się z zaufanych ludzi władcy, rekrutowała rycerzy z ich pocztami. Członkowie tego oddziału, będąc królewskimi dworzanami, uczestniczyli w życiu politycznym i kulturalnym dworu. Zauważalny jest ich udział w życiu państwowym, zarówno na szczeblu lokalnym, jak i międzynarodowym. Przez szeregi omawianej grupy przeszło wielu znacznych rycerzy, którzy w późniejszym czasie obejmowali niezwykle istotne dla funkcjonowania państwa stanowiska i urzędy. Nie bez znaczenia jest również to, że niektórzy spośród dworzan konnych obejmowali komendę nad wojskiem zaciężnym. Rola chorągwi oraz tworzących ją rycerzy wykraczała daleko poza funkcje czysto wojskowe.

Zaprezentowane tu badania są jedynie przyczynkiem do zagadnienia organizacji oraz funkcjonowania chorągwi nadwornej w okresie XV w. Z całą pewnością bowiem wszystkie przypuszczenia oraz wnioski wymagają dalszych, bardziej szczegółowych badań oraz ustaleń.

Bibliografia

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie [AGAD]

Archiwum Skarbu Koronnego, Oddział 85 [ASK 85], t. IV.

ŹRÓDŁA DRUKOWANE

Ostroróg J., *Memoriał w sprawie uporządkowania Rzeczypospolitej*, przekł. A. Obrębski, Łódź 1994.

Wśetecka R., *Rady Kallimacha*, [w:] *Pamiętnik słuchaczy Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 1887.

OPRACOWANIA

Biskup M., *Trzynastoletnia wojna z Zakonem Krzyżackim 1454–1466*, Oświęcim 2014.

Ferenc W., *Dwór Zygmunta Augusta. Organizacja i ludzie*, Oświęcim 2014.

Grabarczyk T., *Jazda zaciężna Królestwa Polskiego w XV w.*, Łódź 2015.

- Grabarczyk T., „*Po racku, po husarsku, z przyprawą tatarską*” – początki przemian wojskowości polskiej u schyłku XV w., [w:] *In tempore belli et pacis. Ludzie – miejsca – przedmioty*, red. T. Grabarczyk, A. Kowalska-Pietrzak, T. Nowak, Warszawa 2011, s. 117–128.
- Jóźwiak S., Kwiatkowski K., Szweda A., Szybkowski S., *Wojna Polski i Litwy z Zakonem Krzyżackim w latach 1409–1411*, Malbork 2010.
- Kowalska H., *Lanckoroński Stanisław z Brzezia h. Zadora*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XVI, Wrocław 1971, s. 451–452.
- Marchwińska A., *Królewskie dwory żon Zygmunta Augusta. Organizacja i składy osobowe*, Toruń 2008.
- Nadolski A., *Grunwald 1410*, Warszawa 1996.
- Nadolski A., *Grunwald. Problemy wybrane*, Wodzisław Śląski 2010.
- Nadolski A., *Lądowa technika wojskowa od roku 1334 do końca XV wieku. Ogólna charakterystyka*, [w:] *Polska technika wojskowa do 1500 roku*, red. A. Nadolski, Warszawa 1994, s. 169–243.
- Plewczyński M., *Sempoliński (Sampoliński) Wojciech h. Nałęcz*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XXXVI, Warszawa–Kraków 1995–1996, s. 249–250.
- Senkowski J., *Materiały archiwalne do historii organizacji polskiej siły zbrojnej w drugiej połowie XV wieku przechowywane w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie*, „*Studia i Materiały do Historii Wojskowości*” 1954, t. I, s. 497–521.
- Skibniewska J., *Dwór królewski Aleksandra Jagiellończyka w latach 1501–1506*, Lublin 2015.
- Swieżawski A., *Kościelcecki Andrzej z Kościelca h. Ogończyk*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XIV, Wrocław–Warszawa–Kraków 1968–1969, s. 398–400.
- Szymczak J., *Wielkość zasobów uzbrojenia*, [w:] *Uzbrojenie w Polsce średniowiecznej 1450–1500*, red. A. Nowakowski, Toruń 1998, s. 280–315.

JĘDRZEJ TOMASZ KAŁUŻNY

With the King. The Polish court banner in the end of 15th century

The court banner was composed of courtiers, called horse courtiers (*curienses*). Court banner was an elite formation, a private military unit of the king. According to the register written in the last years of the 15th century, after the Moldavian expedition, 60 riders were standing in the ranks of the banner, standing at the head of their retinues, the majority of which ranged from 4 to 6 riders. In total, 288 riders were recorded in the register (saved with the first hand). More than half of the riders were riders at light horses (*equi sagittarii*) with light armor and a crossbow. About 13% of them were lancers at heavy horses (*equi hastarii*). In addition, various types of horses have been registered in the register, such as: lancers horses, Tatars horses, etc. Courtiers from the court banner were nobles. Service on the court was for them the possibility of further career. The register also included courtiers (*cubicularii*). They served at the royal court and the court banner, along with their retinues.

Keywords: military studies, court banner, court, cavalry, 15th century, John I Albert (Jan Olbracht).